

КНС та КСВ. Мета їх діяльності полягала в активізації політпроствітницької роботи на селі та збільшенні результативності більшовицького впливу на селянство. В постановках та резолюціях XII – XIII з'їздів РКП(б) відчувались імпульси майбутніх політико-економічних змін, що призвели до колективізації. Політико-ідеологічна нестабільність селянства штовхала керівництво РКП(б) на подальшу його пролетаризацію, а відтак, мобілізувала сили до подальшого політичного та економічного наступу на заможних селян.

1. Гуревич М.Б. *Питання сучасного селянського господарства України*. – Х., 1927.
2. Кубанин Н. *К истории кулацкой контрреволюции (маховщина) // На аграрном фронте*. – 1925. – № 7 – 8.
3. Якиманський В. *Бюджети селян в 1923/1924 роках*. – Х., 1927.
4. Осликовская О. *900 степных селянских хозяйств (К вопросу о дифференциации села)*. – Одеса, 1927.
5. Мигаль Б.К. *Здійснення аграрної політики на Україні у відбудовний період (1921 – 1925 рр.)*. – Х., 1974.
6. Ганжа І.Х. *Перші колективні господарства на Україні (1917 – 1920 рр.)*. – К., 1960.
7. Денисовець П.М. *Колгоспне будівництво на Україні в 1921 – 1925 рр.* – К., 1969.
8. Лях Р.Д. *Розв'язання аграрного питання на Україні 1917 – 1923 рр.* – К.; Донецьк, 1975.
9. Березовчук М.Д. *Перші соціалістичні перетворення на селі: Про організації сільської бідноти та їх роль у здійсненні перших соціалістичних перетворень*. – К., 1976.
10. Сидоров В.А. *Классовая борьба в доколхозной деревне, 1921 – 1929*. – М., 1978.
11. Марочко В.І. *Які форми кооперації існували на Україні в 20-ті роки*. – К., 1989.
12. Лях С.Р. *Формирование элементов советского образа жизни в доколхозной деревне Украинской ССР (1921 – 1923 гг.)*. – К., 1981.
13. Верстюк В.Ф. *Махновщина: селянський повстанський рух на Україні (1918 – 1921)*. – К., 1991.
14. Кульчицький С.В. *Історичне місце радянського комунізму // Сучасність*. – 1999. – № 6.
15. Ганжа О.І. *Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917 – 1927 рр.)*. – К., 2000.
16. ЦДАВОУ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 113.
17. Кульчицький С.В., Лях С.Р., Марочко В.І. *Становлення основ соціалістического уклада життя крестьянства УССР*. – К., 1988.
18. Бухарин Н.И. *О характере нашей революции и о возможности победоносного социалистического строительства в СССР // Большевик*. – 1926. – № 19/20.
19. ДАВО. – Ф. Р-925. – Оп. – 8. – Спр. 46.
20. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2824.
21. Ленин В.И. *Полное собрание сочинений*. – М., 1982. – Т. 31.
22. ЦДАВОУ. – Ф. 539. – Оп. 2. – Спр. 101.
23. ДАЧО. – Ф. Р-503. – Оп. 9. – Спр. 4.
24. *Комітети незаможних селян: 36. док. (1929 – 1930) / Під ред. І. Рибалки*. – К., 1968.
25. ДАЖО. – Ф. Р-272. – Оп. 1. – Спр. 76.
26. Олійник В.М. *Самоврядні форми соціальної взаємодопомоги українського селянства в першій чверті ХХ ст.* – Сміла, 1998.
27. ДАЧО. – Ф. Р-665. – Оп. 1. – Спр. 44.
28. ДАЧО. – Ф. Р-69. – Оп. 1. – Спр. 1.
29. ЦДАВОУ. – Ф. 783. – Оп. 1. – Спр. 2689.

Georgizov G.M. *The political instability of the peasantry in the USSR at the 1921st– 1927th on the way from the NEP to the Collectivization*. In the article the causes of the political instability of the peasantry in the USSR during the 1921st– 1927th years are analysed.

Key words: peasants, political instability, NEP, collectivization, the Soviet power, USSR.

М. І. Харламов

СТВОРЕННЯ ДОБРОВІЛЬНИХ ПОЖЕЖНИХ ФОРМУВАНЬ В УСРР (1924 – 1926 рр.)

У статті розглядаються питання формування системи добровільних пожежних організацій в Україні впродовж 1924 – 1926 рр. Досліджуються державно-правові аспекти створення добровільних пожежних товариств та дружин в УСРР. Аналізуються законодавчі та нормативні акти з проблем організації добровільних пожежних організацій у 1924 – 1926 рр. Ключові слова: пожежна безпека, добровільні пожежні організації, протипожежні заходи, протипожежна діяльність.

Дотепер малодослідженою залишається проблема створення добровільних пожежних організацій в УСРР середини 1920-х рр., як і загалом тематика створення радянської системи пожежної безпеки на території України. Наукове ж вивчення формування добровільних пожежних товариств в УСРР означеного періоду є досить важливим і своєчасним. Адже, з огляду на сучасний стан протипожежної діяльності органів МНС України регіонального рівня, можна зробити певне припущення, що створення добровільних пожежних товариств суттєво покращило б стан сучасної пожежної безпеки в Україні. Таким чином, аналіз процесів створення, становлення та формування добровільних пожежних організацій в УСРР може допомогти при створенні подібних організацій в Україні на сучасному етапі розвитку українського суспільства, з урахуванням певного історичного досвіду.

Не можна залишити поза увагою той факт, що дослідження становлення системи пожежних добровільних товариств та дружин в УСРР середини 20-х рр. ХХ ст. поки що не стало предметом наукових студій фахових істориків. Сучасні дослідники розглядають передусім питання діяльності пожежних формувань у Наддніпрянській Україні, протипожежної діяльності земств Лівобережної України, протипожежної діяльності органів місцевого самоуправління в Південній Україні. Такі праці безперечно є ґрунтовними та цікавими. Проте, у роботах таких вчених, як О. Козинець [1], А. Томіленко [2], С. Тараненко [3] зовсім не розглядається такий важливий період, як 1920 – 1929 рр. Натомість у дослідженнях таких авторів, як В. Нехаєв, М. Серцов [4, 120], О. Полтанов [5, 31], Ф. Литвяков, Ю. Антипов [6, 61], Г. Смирнов [7, 169] аналізується лише регіональний контекст становлення добровільних пожежних організацій в УСРР 1920-х рр. Мета цієї статті полягає у дослідженні науково-актуальних проблем формування пожежних добровільних організацій упродовж 1924 – 1926 рр.

Добровільні пожежні організації існували на землях України ще у дореволюційний період. Вони діяли, переважним чином, у сільських регіонах. Слід зауважити, що ці установи майже не контролювалися і не фінансувалися з боку уряду та місцевих органів влади. Пожежні добровільні організації, що діяли у той час могли розраховувати тільки на власні сили, вони утворювалися з представників місцевих громад і перед ними ж несли відповідальність. Коштів на ефективний протипожежний реманент, а також на його поточний ремонт не вистачало, внаслідок чого стан пожежної безпеки на селі був вкрай низьким. З іншого боку, варто відмітити, що на незадовільний стан пожежної безпеки на українських землях впливали й інші фактори: від не виконання елементарних норм профілактики боротьби з вогнем – до використання вогнебезпечних матеріалів під час будівництва житлових та господарських об'єктів.

Істотну шкоду протипожежній діяльності добровільних організацій боротьби з вогнем завдала Перша світова війна, революція та громадянська війна. Вогнеборці

гинули на різноманітних фронтах, виїжджали з України, вмирили від епідемій. Після остаточного встановлення радянської влади на території України, з 1920 до 1924 рр., діяльність добровільних пожежних товариств та дружин продовжувала бути не досить ефективною. Не було нормальних умов для боротьби з пожежами, майже увесь пожежний реманент було знищено, вкрадено або зіпсовано. Не вистачало кваліфікованих кадрів для протипожежної боротьби. Пожежі продовжували залишатися одним з найприкріших стихійних лих для України.

Лише у 1924 р. розпочинається більш активна державна робота щодо залучення населення до боротьби з пожежами. Крім цього, організація добровільних пожежних дружин в республіці середини 1920-х рр. відбувалася вже згідно нових принципів. Водночас коштів на створення професійних пожежних команд в містах і селах республіки часто не вистачало, відтак, було прийнято рішення про впровадження нової державної ініціативи. Добровільні пожежні товариства повинні були брати на себе відповідальність за організацію у населених пунктах УСРР мережі добровільних виїзних пожежних дружин. Слід відзначити, що достатньо швидко в Україні розпочалися активні процеси з формування добровільних пожежних дружин, котрі почали частково фінансуватися як з місцевих, так і з державного бюджетів.

В країні почали надавати все більшого значення розв'язку та укріпленню добровільних пожежних організацій. Зокрема про це може свідчити постанова Центрального Виконавчого Комітету (ЦВК) та Ради Народних Комісарів Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки (РНК РСФРР) від 1 грудня 1924 р., згідно якої, добровільні пожежні товариства та дружини, а також окремі активні члени цих організацій, за умови виявлення ними хоробрості, відваги та ініціативності при боротьбі з вогнем могли бути висунуті до нагородження орденом Трудового Червоного Прапора [8, 211]. Схожа постанова була затверджена і Радою Народних Комісарів Української Соціалістичної Радянської Республіки (РНК УСРР).

Начальник інспекції у справах комунального господарства УСРР Горів, а також Головний інспектор зі справ пожежної охорони УСРР Коваленко розробили спеціальне положення про добровільні пожежні організації в республіці. Згідно цього документу, добровільні пожежні організації мали своїми завданнями наступні положення: а) допомогу в урятуванні життя громадян та їхнього майна так під час пожежі, як і при інших стихійних нещастях, коли буває потрібна допомога: при повенях, ураганах, будівельних катастрофах і т.п.; б) допомогу в розв'язку та переведенні до життя всіляких протипожежних заходів; в) допомогу в поширенні серед населення знань щодо попередження та гасіння пожеж, протипожежного впорядкування житла та будівель, а так само і інших знань, які можуть сприяти ліпшому забезпеченню від пожежних та інших стихійних катастроф; г) матеріальну та технічну допомогу погорільцям, а так само й особам, що потерпіли під час пожежі. [9, 25].

З огляду на зміст означених положень, можна зробити певні логічні висновки. Повноваження добровільних пожежних дружин не обмежувалися лише справою боротьби з вогнем. Роботою пожежних дружин повинна була стати ліквідація наслідків будь-яких стихійних лих. Отже, можна припустити, що пожежні формування України 1920-х рр. мали ознаки багатофункціональних організацій та загонів з ліквідації та мінімізації наслідків надзвичайних ситуацій сучасної України. До того ж важливою функцією добровільних організацій боротьби з вогнем в УСРР того часу стала профілактична робота з попередження надзвичайних ситуацій. Це

було цілком новою практикою для радянської системи пожежної безпеки, що в подальшому набула широкого застосування і стала важливою частиною загальної союзнаї системи попередження та боротьби зі стихійними лихами різних видів.

Добровільні пожежні організації могли створюватися як з ініціативи органів державної пожежної служби різних рівнів, так могли функціонувати і за сприяння приватних та державних установ, що не відносилися напряму до сфери пожежної безпеки. Необхідно відзначити, що це було зроблено у зв'язку з обмеженим державним фінансуванням пожежної справи в Україні на той період. Таким чином, найчастіше добровільні пожежні дружини утворювалися на тій території, що мала високий ступінь вогнебезпечності. Передусім це була степова частина Лівобережної України, а також територія Криму.

Засновникам пожежних формувань з доброї волі надавалося право скликати (з метою утворення дружини) збори громадян для попереднього розгляду питання про утворення організації та збирання підписів щодо бажання увійти до складу новоутвореної добровільної команди вогнеборців. З іншого боку, варто зауважити ту обставину, що при цьому кожного разу був потрібен попередній дозвіл міських виконавчих комітетів та сільських рад.

Добровільні пожежні формування, що діяли протягом 1924 – 1926 рр. були підконтрольні органам державного пожежного дозору і повинні були коригувати власну діяльність, з огляду на інструкції, плани роботи Центрального пожежного відділу при Головному Управлінні комунального господарства НКВС УСРР. З одного боку, це було позитивним моментом у справі боротьби з пожежами. Централізація, відповідальність, дисципліна призводила до створення стійкої, ієрархічної системи взаємовідносин між суб'єктами державної справи боротьби зі стихійними лихами. Проте, подекуди діяльність добровільних дружин, згідно канонічних інструкцій та настанов центральних органів боротьби з пожежами призводила до остраху взяти на себе певну відповідальність у критичній ситуації, до нездатності оперативно реагувати на надзвичайні ситуації, що негативно позначалося на стані цивільної безпеки в окремих регіонах республіки.

Таким чином, створення добровільних пожежних організацій в Україні періоду середини 1920-х рр. мала непересічне значення для загального розвитку системи пожежної безпеки в республіці. Держава певним чином заохочувала населення до створення таких формувань, з метою зменшення збитків від пожеж на території УСРР, особливо в сільській місцевості. І хоча процес утворення добровільних пожежних товариств та дружин у зазначений період був достатньо неоднозначним, слід відмітити, що тогочасним українським урядовцям загалом вдалося поліпшити стан пожежної безпеки в країні загалом та у сільській місцевості зокрема. Перспективними для подальших наукових студіювань у цьому напрямі можуть бути дослідження нормативних документів, згідно яких, відбувалася подальша розбудова системи пожежної безпеки УСРР, аналіз діяльності сільських та повітових пожежних старост на території нашої республіки у 1920 – 30-х рр. тощо.

1. Козинець О.В. Діяльність добровільних пожежних формувань у Наддніпрянській Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Миколаїв, 2010.
2. Томіленко А.Г. Пожежна справа на Правобережній Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Донецьк, 2000.

3. Тараненко С.П. Протипожежна діяльність органів місцевого управління в Південній Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Черкаси, 2007.
4. Нехаев В.С., Серцов М.А. Огнеборцы Запорожья: Очерки истории и деятельности пожарной охраны Запорожской области. – Запорожье, 1997.
5. Полтанов О.І. та ін. Історія пожежної охорони Кіровоградщини. 1841 – 1997. – Кіровоград, 1998.
6. Литвяков Ф.І., Антипов Ю.Ф. 200 лет на линии огня: Историко-краеведческий очерк. – Одеса, 2002.
7. Смирнов Г.В. Исторические хроники пожарной охраны Луганска. – Луганск, 1996.
8. Голубев С.Г. Пожарное дело в СССР. – М., 1968.
9. Нормальный статут добровільної пожежної дружини з додатком інструкції та положення про добровільні пожежні організації в УСРР. – Х., 1925.

Kharlamov M.I. The creation of voluntary fire-organizations in the Ukraine (the 1924th – 1926th years). In the article the questions of the creation of the voluntary fire-organizations system in the Ukraine in the 1924th – 1926th years are considered. The state-legal aspects of the creation of voluntary fire-companies and brigades in URSR are investigated. The state and normative acts about the problems of the creation of the Ukrainian voluntary fire-organizations in the 1924th – 1926th years are analysed.

Key words: fire safety, voluntary fire-organization, fire-prevention arrangements, fire-fighting activity.

Н. Р. Романець

НАСЛІДКИ «ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ» 1937 – 1938 рр. В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ

У статті досліджується вплив «великого терору» на соціально-економічні процеси в українському селі.

Ключові слова: шкідництво, репресії, політика, НКВС, «великий терор».

«Великий терор» 1937 – 1938 рр. займає особливе місце серед репресивних акцій сталінського режиму, здійснених протягом 20 – 30-х рр. XX ст., як за кількістю жертв, так і за соціально-економічними та політичними наслідками. Важливою складовою «великої чистки» стала антишкідницька операція у сільському господарстві, спрямована проти працівників заготівельної, тваринницької галузі, адміністративно-управлінської ланки колгоспів, МТС, сільрад. За допомогою масштабних кадрових чисток влада прагнула стабілізувати ситуацію в усупільненому аграрному секторі, подолати існуючі кризові явища.

Кампанія по боротьбі зі шкідництвом у сільському господарстві України 1937 – 1938 рр. фактично не досліджена вітчизняними та зарубіжними науковцями. У працях В. Васильєва [1], В. Данилова [2], В. Разгона [3] розглядаються лише окремі аспекти проблеми, яка вимагає комплексного висвітлення. Тому метою цієї розвідки є встановлення соціально-економічних наслідків антишкідницької чекістської операції, що здійснювалася в українському селі протягом 1937 – 1938 рр.

Перші руйнівні наслідки «великого терору» проявилися під час весняної сівби 1938 р. На перебіг посівних робіт вплинули «затримки та недоброякісний ремонт тракторного парку, сільськогосподарського реманенту». Приміром, на Чутівській, Сенчанській, Білоухівській, Градіжській і Жовтнінській МТС Полтавської області «у перші дні польових робіт вийшло з ладу 12 тракторів». Аналогічно була ситуація на Осинівській та Сватівській МТС Донецької області. У доповідних записках НКВС СРСР визнавалося, що однією з головних причин повільного і недоброякісного ремонту сільськогосподарської техніки була «неукомплектованість та низька кваліфікація ремонтних бригад», яка у свою чергу стала результатом масштабної репресивної чистки кадрів МТС, проведеної у 1937 р. [4, 115].

Численні факти виведення з ладу сільськогосподарської техніки зумовлювалися й низькою кваліфікацією трактористів. Новий нарком землеробства Р. Ейхе у своїй доповіді на січневому (1938 р.) пленумі ЦК ВКП(б), характеризуючи нові «кадри кваліфікованих робітників сільського господарства», заявив, що більшість трактористів, комбайнерів, шоферів «у зовсім недалекому минулому не мали жодного уявлення про мотор». І хоча Р. Ейхе стверджував, що ці новобранці демонструють «чудові зразки високої продуктивності праці», реальна ситуація суттєво відрізнялася від задекларованої [4, 29]. Так, на Петровській, Бандурській, Катаржинській, Першій Одеській і Добровеличківській МТС Одеської області майже всі дизельні трактори, які цього року вперше завезли до республіки, були виведені з ладу, через відсутність «трактористів, знайомих з цією конструкцією трактору». Лише на Першій Одеській МТС за один день зіпсували 5 дизельних тракторів. Аварії були настільки серйозними, що трактори потребували капітального ремонту [4, 116].

На якість весняної сівби впливав і стан насінневих фондів. За даними більшості облземвідділів, колгоспи не лише виконали, але й перевиконали плани засипки насінневих фондів. Однак якість насіння залишалася низькою: «насіння було засмічене, заражене кліщем, мало низьку схожість, високий процент вологості». Проблемою якості насінневих фондів можна було вирішити шляхом обміну «некондиційного насіння на сортове», але у більшості районів республіки цей процес було зірвано, скоріш за все, через дезорганізацію діяльності системи Наркомзему і «Заготзерно», внаслідок проведених чисток. Взагалі колективні об'єднання досить часто порушували правила агротехніки, орієнтуючись на механічне виконання «кількісних показників», оскільки їх керівництво боялося потрапити під прес репресій за проявлену ініціативу, яка б забезпечила якісну сівбу. Тому, щоб встигнути закінчити посівну кампанію у заплановані строки, колгоспи, не чекаючи завершення обміну, сіяли «некондиційним і непротравленим насінням», «на погано оброблених полях», «ігнорували яровизацію» тощо.

В умовах продовження «куркульської операції» наявність істотних недоліків під час весняної сівби органи НКВС звично пояснювали «антирадянською шкідницько-підривною діяльністю», ще не викритих у земельних органах, МТС і колгоспах право-троцькістських та інших ворожих елементів [4, 117]. Так, протягом березня – квітня 1938 р. чергові «диверсійні групи», які нібито «готували виведення з ладу тракторів», ліквідували у Молочанському районі та колгоспі «Арbeitsсталь» Мелітопольського району. За проведення неякісної сівби, шляхом недосіву норми на га, заарештували колгоспника артілі ім. Шевченка Солонянського району Шмідта [5, 291, 311].

Окрему увагу органи НКВС приділяли боротьбі «з поширенням провокаційних чуток, спрямованих на зрив весняної сівби», у яких йшлося «про неминучу війну та перемогу фашизму». Приміром, проведення недоброякісної сівби у колгоспі Астраханської сільради Ново-Силівського району Дніпропетровської області пояснили «антирадянською агітацією» бригада Віхляєва, який нібито казав колгоспникам: «Скоро буде війна, хліб у нас заберуть, тому працювати немає сенсу». Контрреволюційних агітаторів також виявили у Новомосковському, Васильківському, Михайлівському районах. Станом на 30 березня 1938 р., «за підривну роботу, спрямовану на зрив сівби», у республіці заарештували 58 осіб [5, 293].

Намагаючись стабілізувати ситуацію у колгоспно-му секторі після першого етапу «великого терору», 19 квітня 1938 р. РНК СРСР і ЦК ВКП(б) прийняли дві спільні постанови: «Про заборону виключення колгоспників з